

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Природничо-географічний факультет
Кафедра біології людини та тварин

Сурело Тамара Вікторівна

**ГОРОБЦЕПОДІБНІ ПТАХИ СЕЛА ТУЧНЕ ТА ЙОГО ОКОЛИЦЬ
БІЛОПІЛСЬКОГО РАЙОНУ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Спеціальність: 014 Середня освіта (Біологія)

Галузь знань: 01 Освіта

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеню бакалавра

Науковий керівник

_____ І.Р. Мерзлікін,
кандидат біологічних наук, доцент,
доцент кафедри біології людини і тварин
« ____ » _____ 2021 року

Виконавець

_____ Т.В. Сурело
« ____ » _____ 2021 року

Суми 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1	
МАТЕРІАЛИ І МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	5
РОЗДІЛ 2	
ФІЗИКО-ГЕОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА РАЙОНУ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	6
РОЗДІЛ 3	
БІОЛОГО-ЕКОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПТАХІВ.....	9
3.1. Птахи будівель.....	15
3.2. Птахи зелених насаджень і садів.....	16
3.3. Птахи полів.....	19
3.4. Птахи прибережних зон і водно-болотних угідь.....	19
РОЗДІЛ 4	
ВИДОВІ НАРИСИ.....	21
РОЗДІЛ 5	
ВИКОРИСТАННЯ МАТЕРІАЛІВ РОБОТИ У ШКІЛЬНОМУ	
КУРСІ БІОЛОГІЇ.....	43
ВИСНОВКИ.....	46
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	47

ВСТУП

Актуальність. Вивчення птахів Сумської області має досить давню історію. Першим дослідником території Сумської області був Н.Н. Сомов [22], який вивчав птахів на даній території в останній чверті XIX століття. В середині XX століття птахів вивчав І.Б. Волчанецький [1]. У 1960-х роках птахів Сумської області досліджував М.Є. Матвієнко [12]. Наступними дослідниками птахів були М.П. Книш, Є.О. Лебідь, І.Р. Мерзлікін, О.Ю. Складар, В.В. Пархоменко та деякі інші. Проте за виключенням роботи М.Є. Матвієнка [12], яка охоплювала майже всю територію Сумщини, дослідження інших авторів стосувалися лише певних частин Сумської області – околиць біостаціонару Вакалівщина [3], заповідника «Михайлівська цілина» [5; 18; 19], басейну р. Ворскли [6; 8-12; 14, 16; 20; 22] та біології і поведінки окремих видів.

Взагалом птахи Сумської області вивчені досить добре, але в селі Тучне і його околицях птахів і досі ніхто не вивчав.

Мета дослідження: дослідити та вивчити горобцеподібних птахів села Тучне та його околиць.

Завдання:

1. Визначити видовий склад птахів.
2. Вивчити чисельність птахів.
3. З'ясувати розподіл по стаціям.

Об'єкт дослідження: птахи ряду горобцеподібних.

Предмет дослідження: видовий склад, чисельність птахів, розподіл по стаціям.

Елементи наукової новизни одержаних результатів. Встановлені видовий склад птахів с. Тучне та його околиць, їх відносна чисельність, терміни прильоту і відльоту та стаціальний розподіл.

Практичне значення одержаних результатів. Дані, отримані в ході досліджень, представляють певний інтерес для продовження моніторингових

спостережень за орнітофауною Сумської області. Результати роботи прийняті для включення до «Літопису природи» Природного заповідника «Михайлівська цілина»» (розділ «Тваринний світ», том 1, 2020 р.).

Апробація результатів та публікації. Результати досліджень доповідались на I Всеукраїнській заочній науковій конференції «Тенденції та перспективи природничих наук та освіти», присвяченої 90-річчю заснування природничо-географічного факультету Сумського державного педагогічного університету ім. А.С. Макаренка (м. Суми, 8 грудня 2020 р.) та на III Всеукраїнській науковій конференції студентів та молодих учених «Теоретичні та прикладні аспекти досліджень з біології, географії та хімії» (м. Суми, 30 квітня 2020 р.).

Результати досліджень доповідалися на Регіональному науковому семінарі «Проблеми збереження степових екосистем. До річниці створення природного заповідника «Михайлівська цілина» (27.04.2021 р.)».

В матеріалах цих конференцій було зроблено 2 публікації [23, 24].

РОЗДІЛ 1

МАТЕРІАЛИ І МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Дослідження птахів проводились з 01.12. 2018 року до 01. 05.2021 року в селі Тучне Білопільського району Сумської області та його околицях. Обліки синантропних птахів здійснювались на одній з вулиць – вул. Польовій. Це віддалена від центра вулиця протяжністю 1300 м., яка закінчується на краю села.

Дослідження птахів проводили шляхом одноденних виходів та короточасних екскурсій. Використовувався польовий бінокль БПЦ4 8х30.

У весняний і літній періоди спостереження проводили у вранішні години та о п'ятій годині, коли у птахів відбувається вранішній та передвечірній піки активності. В осінньо-зимовий період за птахами спостерігали вранці або у першій половині дня, коли птахи найбільш активні, оскільки передвечірній підйом активності у цей період не спостерігається.

Знайдені гнізда визначали по визначнику А. В. Михєєва «Определитель птичьих гнезд» [18].

По відношенню до території, що досліджувалася, ми поділяли птахів на гніздових осілих, гніздових перелітних, зимуючих, залітних.

РОЗДІЛ 2

ФІЗИКО-ГЕОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА РАЙОНУ ДОСЛІДЖЕНЬ

Село Тучне знаходиться в Білопільському районі Сумської області. Його населення становить 539 чоловік. Площа сільськогосподарських угідь 3762 га з них 3185 га орних земель. Воно розташоване біля витоків річки Вир. На річці є декілька загат.

В селі Тучному нараховується 260 дворів, з яких 63 нежилих. Все село поділяється на 8 вулиць, одна з яких (вул. Центральна), на даний момент, стала на 80% нежилою, тобто жилих будинків залишилося 2, а 15 опустіли з різних причин. По інших вулицях ситуація не така. Центральні вулиці заселені повністю і пустих будинків немає. На віддаленій від центру села вулиці Польовій, протяжністю 1300 м, розташовані 62 будинки, 15 з них нежилі. Саме на цій вулиці проводяться мої спостереження.

Клімат району досліджень помірно-континентальний. Зима прохолодна, літо не спекотне. Середня температура липня $+19^{\circ}\text{C}$, січня $-7,5^{\circ}\text{C}$. Взимку бувають заметілі. Період з температурою понад $+10^{\circ}\text{C}$ становить 150-160 днів. Абсолютний мінімум температури повітря -36°C , абсолютний максимум $+38^{\circ}\text{C}$. Найбільша кількість опадів випадає влітку у вигляді дощів. Середньорічна їх кількість становить від 550 до 700 мм. [13].

Через село протікає річка Вир, яку загатили і утворилося два ставки: «Кибівський» і «Воронівський». Кибівський став має площу 6 га, а Воронівський має площу 5 га. Береги Кибівського ставка поросли різноманітною трав'янистою, кущовою і деревною рослинністю. Трав'янисті рослини представлені осокою, пирієм повзучим, хвощем болотяним, кропивою дводомною, лопухом, чередою, кульбабою, полином звичайним та іншими.

Кущі представлені: бузиною, вербою козячою, калиною, смородиною та іншими. Серед дерев найчисельніші верба біла, клен ясенolistий, ясен чорний, вільха, осоки, осики. Береги Воронівського ставка менш порослі, тому що присадибні ділянки дуже близько розташовані до берегів і прибережної необробленої зони майже немає. Береги круті.

В Кибівський ставок впадає беззмінна притока (місцева назва «рівчак») довжиною понад 1,5 км, шириною від 1 до 3 м, глибиною 1 м. Вона частково заросла трав'янистою рослинністю: осокою, очеретом звичайним, чередою, калужницею, хвощем болотним, жовтцем їдким, конюшиною білою, пирієм повзучим, а також є декілька кущів верби козячої. Живлення – підземні води і води ще одного ставка, який знаходиться на кілометровій відстані від села на південному заході в яру під назвою «Березовий», площею 2 га, глибиною 4 м біля греблі і 1 м в вершині водойми, де росте очерет звичайний і різні види осок. Його береги похилі і круті. У прибережній зоні, шириною 25 м ростуть молоді верби, берези, шовковиці, яблуні, груші, обліпиха, кущі калини, шипшини звичайної, бузини чорної і різноманітною трав'янистою рослинністю.

В центрі села знаходиться ще один ставок «Чисті води» площею 9 га, глибиною 2 м біля дамби і 1 м біля вершини, води якого впадають в Кибівський став.

З південно-східної сторони села (за селом) Тучне простягнувся яр. На початку якого, перед городами селян, розташована водойма «Озеро». В 1980-1990 роках – це було дійсно чисте, глибоке, повноводне озеро, яке згодом перетворилось на болото. На даний час озеро замулене і заросле різноманітною водно-болотною рослинністю. По берегам присутні дерева, кущі і трав'янисті рослини.

З південної сторони села розташований яблуневий сад площею 46 га. Від села відмежований, з північного боку, «Озером», а з західного центральною дорогою. В саду ростуть старі дерева. Переважно це яблуні та груші, але є також дуби та ясени, що відмежовують сад від дороги трьома рядами дерев.

Оскільки за садом останніх 15 років ніхто не доглядав, то в ньому вирости різні чагарники, такі як шипшина собача, малина, ожина, смородина, бузина, калина, вишня, молоді американські клени. Буйно розрослися трав'яні рослини: пирій, спориш, подорожник, кропива дводомна, лопухи, папороті, стенокис однорічний та інші. Сад ділиться на старий та новий. В новому саду дерева молодші на 10 років від дерев в старому саду. Між старим та новим садами посаджений ряд тополі чорної (осокорів). Сад багатий на яблука різних сортів, гриби різних видів, а також ягоди.

В садках села ростуть різноманітні плодові дерева і кущі: вишні, сливи, абрикоси, яблуні, груші, горіхи, алича, смородина чорна, біла і червона, агрус, йошта, малина, ожина. Є виноградники, а також ділянки суниць і полуниць. На городах люди вирощують овочі: картоплю, столові, кормові, цукрові буряки, моркву, помідори, огірки, перець, цибулю, часник, квасолу, горох, капусту різних сортів, кукурудзу, редьку, редиску, кріп, щавель, петрушку, ревінь, шпинат, гарбузи, кабачки, кавуни, дині, арахіс. Біля дворів, садків ростуть різні види квітів.

На чисельних покинутих подвір'ях городи ще інколи обробляються, а садки заростають кленами, хмелем, бузиною та різноманітною трав'яною рослинністю: лопухами, кропивою, лободою, молочаєм, щирцею, споришем та чередою. Присадибні ділянки та садки не доглянуті.

Село оточене полями, на яких вирощують такі культури: кукурудза, соняшник, соя, ячмінь, пшениця, гречка, цукрові буряки, овес, жито. Кожне поле в нашій місцевості розділяє насаджена зелена лісосмуга, яка складається здебільшого з чотирьох рядів дерев. В цих лісосмугах («посадках») ростуть такі дерева: берези, липи, дуби, клени польові, акації білі, берестки, ясени. Посадки відрізняються одна від одної тим, що в одній більше насаджено берез, а в іншій – лип чи дубів. За цими особливостями посадки і отримали назви «Дубова» чи «Березова». Трав'яниста рослинність в цих посадках майже відсутня, тому що дерева великі і густо насащені.

РОЗДІЛ 3

БІОЛОГО-ЕКОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПТАХІВ

Мною у селі Тучне та його околицях було зустрінуто 91 вид птахів з 14 рядів і 34 родин, із яких 51 вид із 17 родин належать до ряду горобцеподібні.

Видовий склад птахів, їх охоронний статус та характер перебування у районі дослідження наведено у таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Види птахів ряду Горобцеподібні району досліджень

№	Вид	Статус перебування	Кількість	Охоронний статус
1	Жайворонок польовий <i>Alauda arvensis</i>	Гніздовий перелітний	52	
2	Посмітюха <i>Galerida cristata</i>	Гніздовий осілий, кочовий	7	
3	Ластівка берегова <i>Riparia riparia</i>	Гніздовий перелітний	11	БК
4	Ластівка сільська <i>Hirundo rustica</i>	Гніздовий перелітний	39	БК
5	Ластівка міська <i>Delichon urbica</i>	Гніздовий перелітний	79	БК
6	Плиска жовта <i>Motacilla flava</i>	Гніздовий перелітний	50	БК
7	Плиска біла <i>Motacilla alba</i>	Гніздовий перелітний	44	БК

8	Сорокопуд терновий <i>Lanius collurio</i>	Гніздовий перелітний	27	БК
9	Сорокопуд чорнолобий <i>Lanius minor</i>	Гніздовий перелітний	23	БК, ЧсСум
10	Сорокопуд сірий <i>Lanius excubitor</i>	Зимуючий	5	БК, ЧКУ
11	Вивільга <i>Oriolus oriolus</i>	Гніздовий перелітний	18	БК
12	Шпак звичайний <i>Sturnus vulgaris</i>	Гніздовий перелітний	1000	
13	Сойка <i>Garrulus glandarius</i>	Гніздовий осілий	25	
14	Сорока <i>Pica pica</i>	Гніздовий осілий	48	
15	Грак <i>Corvus frugilegus</i>	Пролітний	26	
16	Крук <i>Corvus corax</i>	Гніздовий осілий	22	
17	Омелюх <i>Bombicilla garrulous</i>	Зимуючий	24	БК
18	Кобилочка річкова <i>Locustella fluviatilis</i>	Гніздовий перелітний	1	БК
19	Очеретянка велика <i>Acrocephalus arundinaceus</i>	Гніздовий перелітний	5	БК
20	Очеретянка ставкова <i>Acrocephalus scirpaceus</i>	Гніздовий перелітний	22	БК
21	Кропив'янка чорноголова <i>Sylvia atricapilla</i>	Гніздовий перелітний	1	БК

22	Кропив'янка садова <i>Sylvia borin</i>	Гніздовий перелітний	5	БК
23	Кропив'янка сіра <i>Sylvia communis</i>	Гніздовий перелітний	9	БК
24	Вівчарик-ковалик <i>Phylloscopus collybita</i>	Гніздовий перелітний	29	БК
25	Мухоловка сіра <i>Muscicapa striata</i>	Гніздовий перелітний	11	БК
26	Трав'янка лучна <i>Saxicola rubetra</i>	Гніздовий перелітний	7	БК
27	Горихвістка звичайна <i>Phoenicurus phoenicurus</i>	Гніздовий перелітний	5	БК
28	Горихвістка чорна <i>Phoenicurus ochruros</i>	Гніздовий перелітний	22	БК
29	Вільшанка <i>Erithacus rubecula</i>	Гніздовий перелітний	2	БК
30	Соловей східний <i>Luscinia luscinia</i>	Гніздовий перелітний	6	БК
31	Синьошийка <i>Luscinia svecica</i>	Гніздовий перелітний	3	БК
32	Дрізд чорний <i>Turdus merula</i>	Гніздовий перелітний	21	
33	Дрізд співочий <i>Turdus philomelos</i>	Гніздовий перелітний	16	
34	Чикотень <i>Turdus pilaris</i>	Гніздовий перелітний	47	
35	Синиця довгохвоста <i>Aegithalos caudatus</i>	Залітний	12	

36	Гаїчка болотяна <i>Parus palustris</i>	Гніздовий осілий	8	
37	Синиця велика <i>Parus major</i>	Гніздовий осілий	80	БК
38	Синиця голуба <i>Parus caeruleus</i>	Гніздовий осілий	12	БК
39	Синиця біла <i>Parus cyanus</i>	Рідкісний залітний	2	БК, ЧКУ
40	Повзик <i>Sitta europaea</i>	Гніздовий осілий	8	БК
41	Підкоришник звичайний <i>Certhia familiaris</i>	Гніздовий осілий	6	БК
42	Горобець хатній <i>Passer domesticus</i>	Гніздовий осілий	300	
43	Горобець польовий <i>Passer montanus</i>	Гніздовий осілий	500	
44	Зяблик <i>Fringilla coelebs</i>	Гніздовий перелітний	13	
45	Зеленяк <i>Chloris chloris</i>	Гніздовий перелітний	4	БК
46	Чиж <i>Spinus spinus</i>	Зимуючий Залітний	1	БК, ЧсСум
47	Коноплянка <i>Acanthis cannabina</i>	Гніздовий осілий	12	БК
48	Чечітка звичайна <i>Acanthis flammea</i>	Зимуючий	6	БК
49	Снігур <i>Pyrrhula pyrrhula</i>	Зимуючий	20	ЧсСум

50	Вівсянка звичайна <i>Emberiza citronella</i>	Гніздовий перелітний	30	БК
51	Вівсянка садова <i>Emberiza hortulana</i>	Гніздовий перелітний	7	ЧсСум

Використані такі скорочення: БК – Додаток II Бернської конвенції [7], ЧКУ – Червона книга України [25], ЧсСум – Червоний список Сумської області [20].

Найбільшу кількість видів включають родини мухоловкові (10 видів), кропив'янкові (8 видів) та в'юркові (6 видів). Що до інших родин, то 8 родин включають по 1 виду, 6 родин включають по 2 види, родини ластівкові та сорокопудові по 3 види, а родини воронові та синицеві по 4 види птахів.

Найбільша кількість особин різних видів спостерігалась в родинях шпаків та горобцеві (1000 та 800 особин відповідно). Найменша кількість видів зустрінуто в родинях підкоришникові та повзиківі (6 та 8 особин відповідно) (Рис. 3.1).

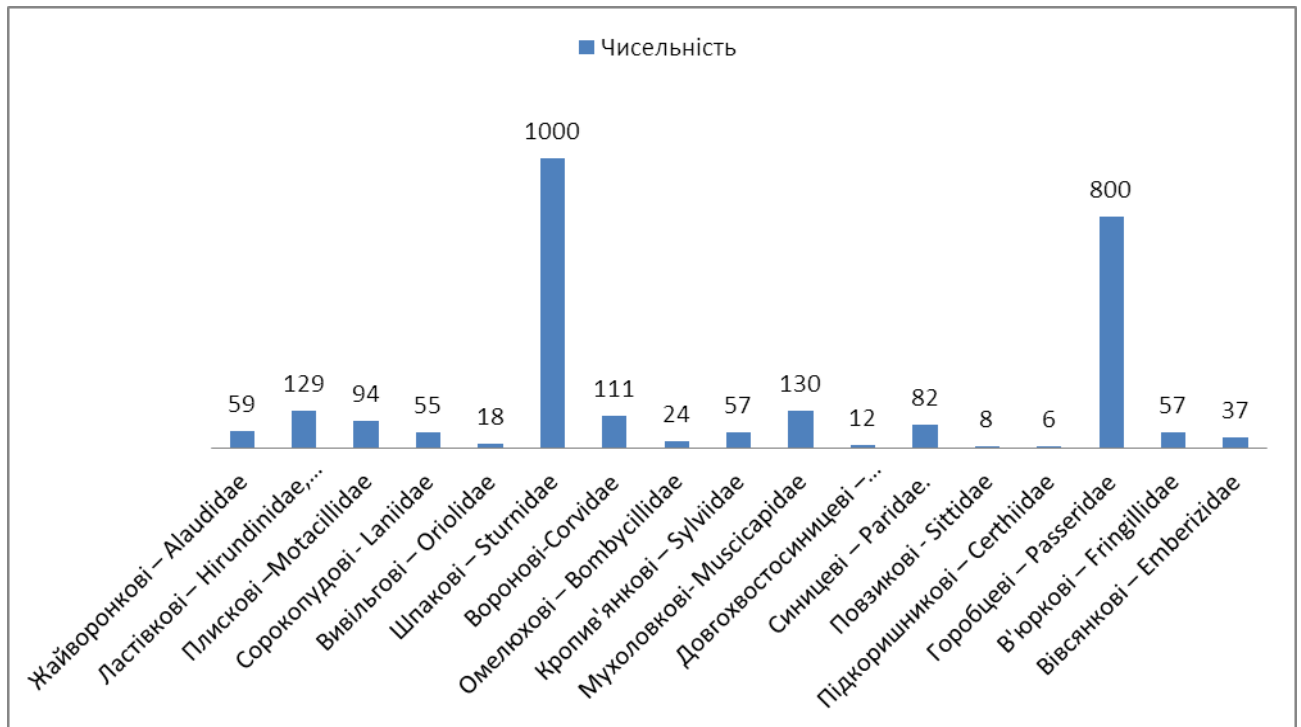

Рис. 3.1. Загальна кількість зустрінутих особин із різних родин.

Серед зустрінутих птахів виявилося 12 гніздових осілих видів; 31 гніздовий перелітний вид; 4 зимуючих види, 3 залітних і 1 пролітний вид. Серед гніздових птахів 7 видів є синантропними.

Різний природоохоронний статус мають 36 видів: 34 види занесено до II додатку Бернської конвенції, 4 види – до регіонального червоного списку (сорокопуд чорнолобий, снігур, чиж, вівсянка садова) і 2 види – до Червоної книги України (сорокопуд сірий та синиця біла).

Серед гніздових птахів 2 види (очеретянка ставкова, очеретянка велика) лаштують свої гнізда серед стебел очерету, 2 – серед стебел трави (кропив'янка садова, кропив'янка сіра), 13 видів – на гілках дерев (сорокопуд терновий, сорокопуд чорнолобий, вивільга, сойка, сорока, крук, кропив'янка чорноголова, дрізд чорний, дрізд співочий, чикотень, зяблик, зелень, коноплянка), 6 – в дуплах і під корою (шпак звичайний, гаїчка болотяна, синиця велика, синиця блакитна, повзик, підкоришник), 4 види – в різноманітних нішах і напівдуплах (горихвістка звичайна, горихвістка чорна, горобець польовий, плиска біла), 11

видів лаштують гнізда на землі (жайворонок польовий, посмітюха, плиска жовта, кобилочка річкова, вівчарик-ковалик, трав'янка лучна, вільшанка, соловей східний, синьошийка, вівсянка звичайна, вівсянка садова), 6 видів – на будівлях людини (ластівка сільська, ластівка міська, мухоловка сіра, горобець хатній, горобець польовий, плиска біла), 1 вид – в норах (ластівка берегова).

В різних стаціях видовий склад і чисельність птахів дуже різнилась. Нижче ми наводимо видовий склад птахів, які зустрічалися у цих стаціях.

3.1. Птахи будівель

Спостерігалось 7 видів птахів із 4 родин (горобцеві, ластівкові, мухоловкові, плискові), які гніздяться на будівлях (Табл. 3.1.1).

Табл. 3.1.1

Птахи, які гніздяться на будівлях

№	Вид	Статус перебування	Кількість	Охоронний статус
1	Ластівка сільська <i>Hirundo rustica</i>	Гніздовий перелітний	39	БК
2	Ластівка міська <i>Delichon urbica</i>	Гніздовий перелітний	79	БК
3	Плиска біла <i>Motacilla alba</i>	Гніздовий перелітний	44	БК
4	Мухоловка сіра <i>Muscicapa striata</i>	Гніздовий перелітний	11	БК
5	Горихвістка чорна <i>Phoenicurus ochruros</i>	Гніздовий перелітний	22	БК
6	Горобець хатній <i>Passer domesticus</i>	Гніздовий осілий	300	

7	Горобець польовий <i>Passer montanus</i>	Гніздовий осілий	500	
---	---	---------------------	-----	--

Серед птахів будівель до осілих відносяться 2 види: горобець хатній, горобець польовий. До перелітних відносяться 5 видів: ластівка сільська, ластівка міська, горихвістка чорна, мухоловка сіра, плиска біла. Серед гніздових осілих по чисельності найбільше горобців польових, а серед гніздових найбільше ластівок міських.

3.2. Птахи зелених насаджень і садів

В садах і зелених насадженнях району досліджень зустрінуті 28 видів птахів ряду горобцеподібних, які відносяться до 15 родин (синицеві, довгохвостосиницеві, в`юркові, повзикові, підкоришникові, воронові, горобцеві, мухоловкові, шпакові, дроздові, омелюхові, кропив`янкові, сорокопудові, вивільгові, вівсянкові). (Табл. 3.1.2).

Табл. 3.1.2

Птахи зелених насаджень і садів

№	Вид	Статус перебування	Кількість	Охоронний статус
1	Сорокопуд терновий <i>Lanius collurio</i>	Гніздовий перелітний	27	БК
2	Сорокопуд чорнолобий <i>Lanius minor</i>	Гніздовий перелітний	23	БК, ЧсСум
3	Сорокопуд сірий <i>Lanius excubitor</i>	Зимуючий	5	БК, ЧКУ

4	Вивільга <i>Oriolus oriolus</i>	Гніздовий перелітний	18	БК
5	Шпак звичайний <i>Sturnus vulgaris</i>	Гніздовий перелітний	1000	
6	Сойка <i>Garrulus glandarius</i>	Гніздовий осілий	25	
7	Сорока <i>Pica pica</i>	Гніздовий осілий	48	
8	Крук <i>Corvus corax</i>	Гніздовий осілий	22	
9	Кропив'янка чорноголова <i>Sylvia atricapilla</i>	Гніздовий перелітний	1	БК
10	Кропив'янка садова <i>Sylvia borin</i>	Гніздовий перелітний	5	БК
11	Кропив'янка сіра <i>Sylvia communis</i>	Гніздовий перелітний	9	БК
12	Вівчарик-ковалик <i>Phylloscopus collybita</i>	Гніздовий перелітний	29	БК
13	Горихвістка звичайна <i>Phoenicurus phoenicurus</i>	Гніздовий перелітний	5	БК
14	Вільшанка <i>Erithacus rubecula</i>	Гніздовий перелітний	2	БК
15	Соловей східний <i>Luscinia luscinia</i>	Гніздовий перелітний	6	БК
16	Дрізд чорний <i>Turdus merula</i>	Гніздовий перелітний	21	
17	Дрізд співочий <i>Turdus philomelos</i>	Гніздовий перелітний	16	

18	Чикотень <i>Turdus pilaris</i>	Гніздовий перелітний	47	
19	Гаїчка болотяна <i>Parus palustris</i>	Гніздовий осілий	8	
20	Синиця велика <i>Parus major</i>	Гніздовий осілий	80	БК
21	Синиця голуба <i>Parus caeruleus</i>	Гніздовий осілий	12	БК
22	Повзик <i>Sitta europaea</i>	Гніздовий осілий	8	БК
23	Підкоришник звичайний <i>Certhia familiaris</i>	Гніздовий осілий	6	БК
24	Зяблик <i>Fringilla coelebs</i>	Гніздовий перелітний	13	
25	Зеленяк <i>Chloris chloris</i>	Гніздовий перелітний	4	БК
26	Коноплянка <i>Acanthis cannabina</i>	Гніздовий осілий	12	БК
27	Вівсянка звичайна <i>Emberiza citronella</i>	Гніздовий перелітний	30	БК
28	Вівсянка садова <i>Emberiza hortulana</i>	Гніздовий перелітний	7	ЧсСум

Серед них осілими гніздовими є 10 видів: підкоришник звичайний, повзик, синиця велика, синиця голуба, горобець польовий, сойка, сорока, крук, вільшанка, коноплянка.

До перелітних гніздових відносяться 16 видів: шпак, горихвістка звичайна, соловейко, дрізд співочий, чикотень, дрізд чорний, кропив'янка

чорноголова, кропив'янка садова, вівчарик-ковалик, зяблик, зеленьк, сорокопуд терновий, сорокопуд чорнолобий, вивільга, вівсянка звичайна, вівсянка садова. Найбільше з них шпаків, а найменше – зеленьків. Відвідують садки і зелені насадження 5 видів: горобці хатні, горобці польові, мухоловка сіра, горихвістка чорна, горихвістка звичайна.

Серед осілих гніздових найчисленніші види: синиця велика, сойка, сорока. До нечисленних видів птахів відносяться синиця голуба, крук, вільшанка.

Зустрінуті 4 види зимуючих птахів (снігур, омелюх, чечітка, сорокопуд сірий), 2 – залітних (синиця біла, чиж) і 1 вид пролітний (грак).

3.3. Птахи полів

На полях я спостерігала 13 види птахів, які відносяться до 6 родин (жайворонкові, шпакові, воронові, горобцеві, вівсянкові та плискові). Серед них 1 гніздовий осілий вид (посмітюха), 2 гніздових перелітних види (жайворонок польовий, плиска жовта) і 10 видів птахів-відвідувачів (плиска біла, шпак, крук, сойка, сорока, горобець хатній, горобець польовий, вівсянка звичайна, ластівка сільська, ластівка міська).

Найчисельнішими серед гніздових птахів полів є жайворонки польові. До нечисельних видів птахів відносяться посмітюхи.

Серед птахів – відвідувачів найчисельнішими є шпаки, а нечисельні – крук.

3.4. Птахи прибережних зон і водно-болотних угідь

На водоймах і у прибережній зоні було зустрінуто 7 видів птахів з 4 родин (кропив'янкові, плискові, мухоловкові) (Табл. 3.1.3).

Табл. 3.1.3

Птахи прибережних зон і водно-болотних угідь

№	Вид	Статус перебування	Кількість	Охоронний статус
1	Ластівка берегова <i>Riparia riparia</i>	Гніздовий перелітний	11	БК
2	Плиска жовта <i>Motacilla flava</i>	Гніздовий перелітний	50	БК
3	Кобилочка річкова <i>Locustella fluviatilis</i>	Гніздовий перелітний	1	БК
4	Очеретянка велика <i>Acrocephalus arundinaceus</i>	Гніздовий перелітний	5	БК
5	Очеретянка ставкова <i>Acrocephalus scirpaceus</i>	Гніздовий перелітний	22	БК
6	Трав'янка лучна <i>Saxicola rubetra</i>	Гніздовий перелітний	7	БК
7	Синьошийка <i>Luscinia svecica</i>	Гніздовий перелітний	3	БК

Серед них гніздових перелітних птахів 6 видів (плиски жовті, кобилочка річкова, очеретянка велика, очеретянка ставкова, трав'янка лучна, синьошийка) Відвідують для годівлі та збору гніздового матеріалу 9 видів (плиска біла, шпак, крук, сойка, сорока, ластівка сільська, ластівка міська).

Найчисельнішими серед гніздових перелітних птахів є плиски жовті, а синьошийки та кобилочка річкова – нечисельні.

Серед птахів-відвідувачів найбільше шпаків та ластівок, а найменше круків

РОЗДІЛ 4

ВИДОВІ НАРИСИ

Родина Ластівкові – *Hirundinidae*

Ластівка берегова – *Riparia riparia*

Гніздовий перелітний птах Сумської області [5, 12] та району досліджень.

В районі досліджень 19.07.2020 року були знайдені нори на початку яру «Березовий» і в двох невеликих глиняних кар'єрах, глибина яких сягала 2 м. У першому кар'єрі знаходиться 7 нір, у другому – 6 нір. В одній з цих нір була берегова ластівка. Всі нори знаходилися на однаковій висоті – близько 1,5-1,6 м.

Ластівка сільська – *Hirundo rustica*

Звичайний гніздовий перелітний птах в Сумській області [5, 12] і району досліджень.

У 2019 році перші сільські ластівки були зустрінуті 17.04, в 2020 році – 08.04, у 2021 році – 15. 04. Осінній відліт починається у серпні і проходить хвилями. Так, 26.09.2020 р. – в районі досліджень птахів не спостерігалось, 28.10.2020 р. було помічено 9 ластівок, які трималися тут декілька днів, а 30.10 птахи зникли.

Ластівка міська – *Delichon urbica*

Гніздовий перелітний птах Сумської області [5, 12] і району досліджень.

Перших міських ластівок спостерігали 13.04.2020 р., а в 2021 році – 10.04. Осінній відліт починається у серпні. Останніх птахів спостерігали 12.09.2020 р.

Родина Жайворонкові – *Alaudidae*

Посмітюха – *Galerida cristata*

Осілий птах. На території області нечисленний вид [5, 12]. В районі досліджень рідкісний осілий птах.

21.01.2019 р. 6 особин жилились біля копиці соломи. Чисельність цього виду знижується з-за порушення сівозмін, обробка полів хімічними препаратами. Зі слів місцевих мешканців посмітюх в 1980-1990 роках було дуже багато. Взимку вони кочували зграями біля доріг, якими возили на ферму соломі і біля ферм, багато птахів було біля ожередів соломи в полях.

Жайворонік польовий – *Alauda arvensis*

Звичайний гніздовий і перелітний птах всієї території Сумської області [5, 12] і району досліджень.

Гніздиться на полях, на нерозораних ділянках поблизу балок. Прилітають жайворонки з появою проталин. Перших птахів я бачила 08.03.2019 р., 28.02.2020 р. та 16.03.2021 р. Пролітні жайворонки летіли зграями по 3-5-10 осіб в північному і північно-східному напрямку до 22.03.2019 р.

Жайворонків порівняно з кількістю, коли в господарстві основними культурами землеробства були зернові озимі, а не технічні культури, дуже поменшало бо соняшники, кукурудза та соя є зовсім непридатними культурами для їхнього гніздування.

Відлітають у другій половині вересня. Пролітні жайворонки летять зграйками 10-50 птахів іноді навіть У кінці жовтня.

Родина Плискові – *Motacillidae*

Плиска жовта – *Motacilla flava*

Звичайний гніздовий вид Сумської області [5, 12] та району досліджень. Гніздиться на сирих низинах в прибережних зонах, в балках. Неодноразово спостерігала в гніздовий період жовтих плісок на полях серед ярих культур. Перших жовтих плісок спостерігала 24.04.2021 року.

29.06.2019 року в яру «Березовий» годувалися 13 осіб.

29.05.2020 р. було знайдено гніздо з трьома яйцями на городі в рядку посадженої картоплі під кущиком. Але так як там була механізована обробка посіву, гніздо було хоч і збережене, але покинуте птахами. Згодом гніздо було зруйноване лисицями чи собаками. Деякий час птахи знаходились неподалік гнізда і здіймали галас коли хтось приближався до місця гніздування, а потім, більш за все, зробили інше гніздо десь неподалік, але його не було знайдено.

Плиска біла – *Motacilla alba*

Звичайний гніздовий перелітний птах у Сумській області [5, 12] і у районі досліджень.

Гніздиться на будівлях, у прибережних зонах. Прилітають білі пліски тоді, коли на водоймах тане лід. Перших плісок я побачила 20.03.2019 року, 11.03.2020 року та 20.03.2021 року. Живиться комахами, яких ловить, ходячи по землі. Переважно полює там, де є скупчення комах, наприклад біля куч гною.

Відлітають білі пліски у вересні. Перед відльотом птахи збираються в групки з 10-20, а то і 30 особин і разом харчуються. У 2019 році це було на початку жовтня, а у 2020 році передвідльотне угруповання припало на другу половину жовтня. 30.10.2020 року спостерігались останні птахи.

16.06.2020 року було знайдено гніздо під дахом сіношховища з яйцями. Гніздо знаходилося у важкодоступному для людини та хижих ссавців місці. Воно розташовувалося в ніші під дахом на висоті 4 м. 08.07.2020 р. в середині

будівлі знайдено 4 пташеня, що випали з гнізда. Двоє дорослих особин годували їх та при небезпеці голосно тривожилися.

Родина Сорокопудові – *Laniidae*

Сорокопуд терновий – *Lanius collurio*

Гніздовий перелітний птах на Сумщині [5, 12] та в районі досліджень.

11.05.2020 р. прилетіли перші особини після зими.

25.05.2019 року о 14:35 біля крайнього будинку на вулиці Центральній на гілці чорного осокора помічено самця. 28.06.2019 року в садку у малиннику на карликовій яблуні на висоті 1 м. було знайдено гніздо з трьома пташенятами і двома яйцями. 03.07.2019 у цьому гнізді було 5 пташенят.

При огляді гнізда 09.07.2019 р. двоє пташенят вистрибнули з гнізда і зникли в гущавині малини. 11.07.2019 року гніздо було знайдено на землі біля цієї яблуні. Дорослі особини не переставали захищати територію саду. 15.07.2019 року у малиннику спостерігали 4 пташенят. Дорослі їх годували. 18.07.2019 року у сусідському садку кричали пташенята, а дорослі особини кружляли над нашим і сусіднім садом. 01.08.2019 року 3 молоді особини полювали у садку покинутого подвір'я. 12.07.2019 року біля дороги на кущі бузини була зустрінена пара сорокопудів. 17.07 на цьому ж місці спостерігалось 5 пташенят і 2 дорослі особини.

Сорокопуд чорнолобий – *Lanius minor*

Звичайний гніздовий перелітний птах всієї території Сумщини [12]. Протягом останніх десятиліть цих сорокопудів значно поменшало [5].

В районі досліджень нечисельний вид. Гніздиться він на деревах поряд із відкритими місцевостями. Гніздо з пташенятами було знайдено 20.06.2020 р.

Воно розміщувалося на самотній дикій груші на висоті 3 м. Через 10 днів пташенята покинули гніздо. В кінці серпня птахів більше не спостерігали.

Сорокопуд сірий – *Lanius excubitor*

Зимуючий вид північних районів Сумщини [5, 12]. В останні роки став інтенсивно розширювати свій гніздовий ареал в цілому по Україні і на Сумщині [16].

В районі досліджень сорокопуда сірого було помічено двічі: 29.10.2019 р. біля «Березового яру» і 07.01.2020 р. на околицях с. Тучне. В обох випадках птах полював на відкритій місцевості.

Родина Вивільгові – *Oriolidae*

Вивільга – *Oriolus oriolus*

Звичайний нечисельний гніздовий перелітний птах Сумщини [5, 12] та району досліджень.

Мешкає у світлих гаях, на деревах прибережних зон, в садках. Спів першого птаха чула 09.05.2020 р. Спостерігала 8 особин 20.07.2020 р.

Родина Шпакові – *Sturnidae*

Шпак звичайний – *Sturnus vulgaris*

Звичайний перелітний птах Сумщини [5, 12] та району досліджень.

Гніздиться в дуплах і шпаківнях в парках, гаях, садках. В поза гніздовий період утворює великі зграї. В районі досліджень ці зграї (по 200 – 500 особин) кочують і живляться в ярах, на пасовищах, де багато комах. Іноді завдають шкоди ягідним культурам.

На території села перші птахи після зими прилетіли 05.03.2019 року, 03.03.2020 року та 18.03.2021 року.

7 грудня 2020 року бачили 3 останніх птахів.

Родина Воронові – Corvidae

Сойка – *Garrulus glandarius*

Гніздовий осілий птах на Сумщині [5, 12] та в районі досліджень.

Часто зустрічається на порослих деревами берегах рівчаків прилеглих до ставу «Чисті води». Гніздиться на деревах. Харчується комахами, насінням, жолудями. Інколи розоряє гнізда дрібних птахів.

05.07. 2019 спостерігався масовий виліт молодих птахів.

Сорока – *Pica pica*

Звичайний осілий гніздовий птах на Сумщині [5, 12] та в районі досліджень.

Гніздиться в заплавних гаях і чагарниках, посадках і лісосмугах. Масивне гніздо будує з дахом, вимазуючи зсередини глиною. Живиться різноманітною рослинною та тваринною їжею, покидьками. В районі досліджень виявила 5 гнізд. Гнізда були побудовані в молодих заростях клена, ясену, верби.

В кінці липня, в післягніздовий період, птахи кочують по ярах, прибережних заростях кущів. Саме в цей період спостерігалася найбільша кількість птахів – 27 особин в яру «Березовий». Взимку, під час негоди тримаються поближче до будинків.

Грак – *Corvus frugilegus*

Звичайний гніздовий перелітний і зимуючий птах Сумської області [5].

В районі досліджень цей вид був гніздовим перелітним, проте зник з гніздування. Наразі зустрічається на прольотах.

В 1980-2000 рр. у селі гніздився трьома колоніями. Вони розміщувалися на високих вербах і осокомах поблизу молочно-товарних ферм. На кожному дереві було по 15-20 гнізд. В одній колонії було близько 120 особин. Дрібні гілки цих дерев були пообламувані на будівлю гнізд. Згодом дерева всихали. Завдавали шкоди на присадибних ділянках та полях, вириваючи сходи, але й приносили користь, поїдаючи шкідників. Після 2000 року господарство занепало, а в 2004 році перестало існувати, після чого зникли і граки.

06.03.2020 спостерігались 20 особин, які пролетіли над селом.

20.03. та 31.03.2021 року спостерігався проліт зграй по 100 особин над селом.

Крук – *Corvus corax*

Звичайний гніздовий осілий птах всієї території області [5, 12].

Живуть круки парами, які зберігають роками. Гніздяться в районі досліджень на високих деревах ясена, дуба, в лісосмугах. Вже в березні самка сидить на яйцях. Були знайдені 3 гнізда, які розташовувалися на деревах ясена, висотою приблизно 35 м. В посадці ясенів біля автошляху розташоване 1 гніздо, інші 2 гнізда розташовані в паралельній посадці, що знаходиться за селом. Відстань між гніздами 1,5-3 км. В районі досліджень 15.10.2018 р. бачила відразу 12 птахів, які живилися падлом разом з сороками і собаками в яру «Березовий». Взимку більше часу проводить в полі, залітає на смітники в населеному пункті.

Родина Омелюхові – *Bombycillidae*

Омелюх – *Bombycilla garrulus*

Зимуючий птах Сумщини [5, 12] та району досліджень.

Зазвичай птахи прилітають на територію села в листопаді зграями по 30-50 особин. Живляться переважно горобиною, калиною, виноградом. 25.11. 2018 року з'явилися 50 птахів. Їхній спів чутно було до кінця грудня. Пізніше спостерігала зграйки менш чисельні, які складалися із 8-15 птахів. Останніх птахів бачила 17.03.2019 року та 17.03.2021 року.

15.02.2020 спостерігалось 22 особини. 25.11.2020 р. прилетіли та кочували на території досліджень 19 особин.

Родина Кропив'янкові – Sylviidae

Кобилочка річкова – *Locustella fluviatis*

Звичайний гніздовий перелітний птах області [5, 12] і району досліджень.

Пара птахів 13.07.2020 р. спостерігались в прибережній зоні ставу «Сухий» села Тучне. Птахи були визначені за співом самця.

За даними спостережень М. П. Книша перші весняні прильоти тривають з кінця квітня до середини травня [2].

Відліт непомітний.

Очеретянка лучна – *Acrocephalus schoenobaenus*

Звичайний гніздовий перелітний птах на Сумщині [5, 12] і району досліджень.

30.08.2019 року спостерігалась пара в заростях очерету ставка «Березовий».

Очеретянка ставкова – *Acrocephalus scirpaceus*

Звичайний гніздовий перелітний птах Сумської області [5, 12] і району досліджень.

Мешкає в очеретяних болотистих заростях ставу «Київський». Протягом досліджень влітку з 07.07.2019 по 28.08.2020 року спостерігалась максимальна кількість птахів - 8.

Очеретянка велика – *Acrocephalus arundinaceus*

Гніздовий перелітний птах Сумської області [5, 12] та району досліджень.

В районі досліджень мешкає в заростях очерету та рогозу на всіх 5 ставках села Тучне. На кожній водоймі чули двох співаючих самців.

Кропив'янка чорноголова – *Silvia atricapilla*

Звичайний перелітний гніздовий вид Сумської області [5, 12] і району досліджень.

В невеликій кількості зустрічається в лісосмузі із густим підростом. 12.06.2020 року було зустрінуто співаючого самця в придорожній лісосмузі біля гнізда.

Кропив'янка садова – *Sylvia borin*

Звичайний гніздовий перелітний вид Сумської області [5, 12] та району досліджень.

В районі досліджень населяє прибережні зони, ділянки садів із заростями кропиви.

Весняний приліт в районі досліджень спостерігали 24.04.2021 року.

03.07.2020 року на початку «Березового яру» в бузкових хащах знайдено 5 пташенят, які перелітали з гілки на гілку і видавали звуки «пі-пі-чек-чек». Їх годували пара дорослих особин час від часу та трималися від них неподалік.

Кропив'янка сіра – *Sylvia communis*

Звичайний гніздовий перелітний вид Сумської області [5, 12] та району досліджень.

В районі досліджень населяє чагарникові зарослі на руїнах колгоспних ферм. Спостерігалися 8 осіб 13.07.2020 року, які трималися на верхівках трав'янистої рослинності вздовж дороги.

Вівчарик-ковалик – *Phylloscopus collybita*

Звичайний гніздовий перелітний та пролітний птах області [5, 12] і в районі досліджень.

Весняний приліт був відмічений на 18.03.2020 року, саме тоді помічено перших трьох осіб біля балки «Березовий яр». 30.03.2020 року у балці «Сухий яр» спостерігалось 6 осіб. 20.04.2020 року на старому кладовищі помічено 7 осіб. Найбільш пізня зустріч поодинокі особини відбулася 13.10.2020 року.

Родина Мухоловкові — *Muscicapidae*

Підродина Мухоловкові – *Muscicapinae*

Мухоловка сіра – *Muscicapa striata*

Звичайний гніздовий перелітний птах Сумщини [5, 12] та району досліджень.

Гніздиться на будівлях. Відмічений випадок гніздування мухоловки сірої в покинутому гнізді ластівки сільської у 2018 році. Пташенят виводить 2 рази за літо. Відлітають на початку вересня.

Підродина Дроздові – *Turdinae*

Трав'янка лучна – *Saxicola rubetra*

Нечисленний гніздовий перелітний птах Сумської області [5, 12] і району досліджень.

17.06.2020 року у яру «Березовий» виявили сім'ю – 5 молодих птахів та двоє дорослих особин. Сім'я птахів була знайдена в заростях очерету та рогозу біля рівчака неподалік від ставка.

Горихвістка звичайна – *Phoenicurus phoenicurus*

Звичайний гніздовий перелітний птах Сумщини [5, 12] і району досліджень.

Весняний приліт відбувся 27.03.2020 р., 06.03.2021 р.

На початку липня 2019 року був масовий виліт пташенят.

Горихвістка чорна – *Phoenicurus ochruros*

Звичайний гніздовий перелітний птах Сумщини [5, 12] та району досліджень.

Це синантропний вид і мешкає виключно в населених пунктах.

Перших чорних горихвісток, які прилетіли після зими я зустріла 28.03.2020 р., 26.03.2021 р.

Гніздяться в різноманітних нішах будівель, старих гніздах ластівок. Було знайдено гніздо в ніші, яка утворилася при облицюванні будинку. Пташенят виводять двічі за літо по 4-6 особин.

10.07.2020 року було знайдено гніздо з пташенятами в ніші причепа, який стояв довго на одному місці. 17.07.2020 року налякані котом пташенята покинули гніздо. Троє пташенят відлетіли на похилий дах будівлі, що знаходилась неподалік, а одне пташеня не могло літати, його було зловлено дослідником і посаджено в залізний причеп. Всі четверо пташенят були знайдені дорослими птахами.

Особливу увагу птахи приділяли пташеняті, яке було в причепі В кутку причепа мною було встановлено невеличку дерев'яну колоду, яку притінили широкою дошкою. На дерев'яній колоді пташеня чекало своїх батьків з їжею, при небезпеці ховалося за колоду. Не відмовлялося й від мух, яких я клала на колоду. Через тиждень пташеня вилетіло й приєдналося до родини, але його часто можна було зустріти біля причепа.

Вільшанка – *Erithacus rubecula*

Звичайний гніздовий перелітний птах Сумщини [5, 12] і району досліджень.

Весняний приліт спостерігався 25.04.2021 року.

Гніздиться на землі в різноманітних нішах, напівдуплах дерев. Тримається головним чином в гущавині кущів. За літо робить дві кладки по 4-8 яєць. Живиться комахами, павуками, ягодами.

В районі досліджень 15.06.2019 року спостерігали дві особини у прибережній зоні ставу «Чисті води».

Соловейко східний – *Luscinia luscinia*

Гніздовий перелітний птах Сумщини [5, 12] та району досліджень.

Весняний приліт птахів 26.04.2020 р., 28.04.2021 р.

В районі досліджень оселяється у зволжених ділянках і густих чагарниках річкових долин та опустілих садках.

Синьошийка – *Luscinia svecica*

Звичайний гніздовий перелітний птах області [5, 12] та району досліджень.

Весняний приліт у 2019 році мною не був відмічений.

У 2020 році вперше птахів помічено 18.04 біля ставу «Сухий».

30.08.2019 року спостерігалась пара птахів біля ставу «Березовий».

Чикотень – *Turdus pilaris*

Звичайний гніздовий перелітний птах Сумщини [5, 12] та району досліджень.

Оселяється в гаях і посадках. В період міграції та зимівлі утворює великі зграї, які часто можна побачити в селі Тучне. Живиться комахами і плодами дикорослих рослин, особливо горобиною та виноградом.

В районі досліджень 15.03.2019 р. було помічено близько 50 осіб, які прилетіли на дерева на березі рівчака. Сиділи високо на осиках та вербах, голосно щебетали. Час від часу здіймались в повітря, летіли геть та через деякий час знову повертались. 22.03.2019 р. спостерігався масовий проліт чикотнів. Вранці над селом пролетіли одна за одною 4 зграї птахів. В кожній зграї налічувалось близько 100 особин. Проліт тривав близько 5 хвилин.

В продовж осінньо-зимового періоду 2020/2021 років зграя з 50 особин трималася на території села.

Дрізд чорний – *Turdus merula*

Звичайний перелітний птах на Сумщині [5, 12] та в районі досліджень.

Весняний приліт було відмічено 15.03.2020 року та 29.03.2021 року.

В районі досліджень гніздиться в покинутих дворах і садках, біля кладовища, в прибережних зонах. Гнізда були знайдені на деревах та кущах, висотою не вище двох метрів. 8.07.2020 року під стріхою біля вхідних дверей опустілого будинку в заростях хмелю було знайдено одне гніздо. В гнізді було 4 зеленкуватих з бурими плямами яйця. Через чотири дні гніздо було порожнє.

Окремі особини на Сумщині залишаються зимувати. 7-8.01.2021 року було помічено особу, яка жила в залишках винограду в саду. 25.02.2021 року спостерігалась одна особина біля ставу «Чисті води».

Дрізд співочий – *Turdus philomelos*

Гніздовий перелітний, зрідка зимуючий птах Сумщини [5, 12] та району досліджень.

Гніздиться в садах та лісопосадках.

Весняний приліт в районі досліджень відбувався 23.03.2019 року, 13.03.2020 року та 29.03.2021 року.

28.06.2019 року виявлено гніздо на покинутому подвір'ї на підставці старої гасової лампи, яка висіла під стріхою будівлі на висоті 1,9 м. У гнізді пташенят не було, але по подвір'ю ходило пташеня у високих бур'янах і голосно пищало. Дорослі птахи прилітали до нього з їжею. Друге пташеня було у порослому бур'янами квітнику, що знаходиться біля будинку і відмежований старою дерев'яною огорожею.

09.05. 2020 року було знайдено гніздо з п'ятьма пташенятами, які нещодавно вилупилися. Гніздо було розташоване біля покинутої будівлі в заростях хмелю на висоті 1,5 м. 30.05.2020 пташенята покинули гніздо.

Родина Довгохвостосиницеві – Aegithalidae

Синиця довгохвоста – *Aegithalos caudatus*

Звичайний не чисельний осілий вид Сумщини [5, 12].

В районі досліджень рідкісний залітний.

19.08.2019 року у садок залетіла зграйка довгохвостих синиць, яка складалася із восьми особин.

Родина Синицеві – Paridae.

Синиця блакитна – *Parus caeruleus*

Звичайний осілий вид Сумщини [5, 12] та району досліджень.

20.09.2019 року на присадибній ділянці зустрінуто 8 особин, які живилися насінням соняшнику.

Взимку 2018/2019 рр. на території досліджень неодноразово спостерігались 5 особин біля годівниць. Порівняно з минулими роками чисельність цього виду зменшилась. Взимку тримається із зграями синиць великих.

Синиця біла – *Parus cyanus*

Дуже рідкісний, залітний птах Сумщини [5, 12] і району досліджень. Занесений до червоної книги України [25].

Пару білих синиць я спостерігала 17.01.2019 р. о 13:00 годині в заростях кукурудзи на березі водойми.

Гаїчка болотяна – *Parus palustris*

Осілий, кочовий птах Сумщини [5, 12] та району досліджень.

Гніздиться на території досліджень в невеликих дуплах дерев в прибережних деревах ставу «Чисті води».

Живиться комахами, павуками, насінням. Я спостерігала 4 особини 27.12.2019 року, які поїдали насіння хмелю.

Синиця велика – *Parus major*

Осілий, кочовий в Сумській області [5, 12] та району досліджень.

В районі досліджень ці птахи мешкають переважно в садках, зелених насадженнях прибережних зон ставків, лісосмугах.

Великі синиці для гніздування, як правило, вибирають дупла в деревах. Проте можуть гніздитися в тріщинах стін і навіть в металевих трубах. Так, 25.05.2020 року у металевій трубі діаметром 100 мм і довжиною 2 м. було виявлено гніздо з 7 пташенятами, які нещодавно вилупились. Труба похило стояла біля яблуні. Близько 30 см труби у висоту знизу було забито землею, а на відстані 1 м було 2 отвори один навпроти одного діаметром по 5 см. Синиці залітали в один отвір, а вилітали в той, що навпроти. 16.06.2020 року 4 пташенят покинули гніздо, а 19.06.2020 року – решта. 15.04. 2021 року птахи розпочали відбудову гнізда у трубі після зимівлі. 25.04.2021 року в гнізді було виявлено 3 яйця. 25.05.2021 року було відмічено 8 пташенят. 01.06.2021 року було виявлено 7 тіл пташенят. Одне з них було без голови та висіло на лапці біля льотка. Решта (6 тіл) були в гнізді без видимих фізичних пошкоджень. Всі тіла були висушені(2-3 дні можливо). Дорослих птахів не було.

18.07.2020 року в березовій посадці було знайдено гніздо в дуплі берези на висоті 3 м. Поряд було троє пташенят, які щойно покинули гніздо і дорослі птахи.

В зимовий період синці великі тримаються ближче до села, а найбільша їх кількість біля годівниць, де доводилося спостерігати одночасно 60-80 особин.

Родина Повзикові – Sittidae

Повзик – *Sitta europaea*

Осілий, кочовий птах Сумщини [5, 12] та району досліджень.

Повзики гніздяться у дуплах дерев або у штучних гніздівлях – синичниках. Якщо льоток виявляється занадто широкий для птаха, то він обмазує його глиною. Відомі випадки використання повзиками мила у якості матеріалу для замазки [17]. Мною 10.11.2018 року було знайдено гніздо, зроблене із глини. Воно було розташоване на підвір'ї, серед стебел кукурудзи, які стояли біля стіни старої будівлі і слугували для утеплення. Гніздо розміщалося на стеблі кукурудзи на місці качана на висоті 1,2 м. Довжина стебла кукурудзи 2 м, товщина 2-5 см. В цьому гнізді проживала пара повзиків, доки не прибрали кукурудзу.

Родина Підкоришникові – Certhiidae

Підкоришник звичайний – *Certhia familiaris*

Нечисленний гніздовий осілий птах всієї області [5, 12] та району дослідження.

Ми зустрічали повзика 07.01.2020 р. в околицях с. Тучне біля яблуневого саду. В зимово-весняний період спостерігалися 4 особи, 2 з них були на вулиці Польовій, а 2 на вулиці Центральній у ялиновому насадженні. 30.03.2020 року спостерігалось 3 птахи в березовій посадці біля яблуневого саду.

Родина Горобцеві – Passeridae

Горобець хатній – *Passer domesticus*

Звичайний осілий птах Сумщини [5, 12] і району досліджень.

Гніздиться в поселеннях людини під дахами будівель, в шпаківнях, а також в гніздах білих лелек. Навесні і влітку поїдає комах, а взимку – насіння бур'янів, корм свійських птахів, а також корм із годівничок.

У шлюбний період дуже прикметним є спосіб утворення пари – партнер, настовбурчивши пір'я на горлі і волі, опустивши крила донизу кінці крил і задерши догори хвоста, з голосним цвірінканням стрибає навколо партнерки, намагаючись привернути до себе увагу.

Нами було виявлено 10 гнізд: 4 розташовувалися в гніздах ластівок міських, 6 гнізд – на даху під шифером. Час гніздування у різних пар не однаковий. На початку травня з двох гнізд пташенята вже вилетіли, а в інших тільки-но вилупились, були і такі пари птахів, які тільки почали будувати гнізда. Одні пари хатніх горобців робили 2 кладки яєць за літо, а інші – 3.

В осінньо-зимовий період в районі досліджень птахи тримаються зграями по 60-100 особин. Зокрема на вулиці Польовій нараховується близько 300 особин.

Горобець польовий – *Passer montanus*

Звичайний осілий птах Сумської області [5, 12] і району досліджень.

Оселяється не тільки біля житла людини, а й у садках і ярах. Гніздиться в дуплах, нішах урвищ, штучних гніздівлях і в гніздових спорудах великих птахів.

В районі досліджень виявлено 6 гнізд вдома на присадибній ділянці: 2 гнізда в шпаківнях, 2 гнізда в трубах – стійках газопроводу, висотою 3 м. На висоті 2 м в трубах є отвори діаметром 5 см, що служать за льотки горобцям польовим були збудовані гнізда. На висоті 2,5 м було знайдено гніздо в дуплі старої яблуні висотою 5 м. Біля рівчака в дуплі старої 10 метрової верби на висоті 2 м знайдено гніздо. Майже в усіх гніздах спостерігались різні періоди гніздування. Якщо в однієї пари були вже пташенята, то в іншій гніздо тільки

будувалось. Восени і взимку тримається зграйками разом з хатніми горобцями, але в зграях переважають польові горобці. В одній зграї буває близько 100 особин. Так, на вулиці Польовій нараховується приблизно 500 особин.

Родина В'юркові – *Fringillidae*

Зяблик – *Fringilla coelebs*

Звичайний гніздовий перелітний вид різноманітних деревних насаджень Сумщини [5, 12] і району досліджень.

Під час весняного прильоту 17.03.2018 року було зустрінуто 12 осіб, які сиділи на верхівках дерев яблуні та груші у садку. 06.04.2019 спостерігалось 4 особини в березовій посадці. 26.03. 2020 року, 28.03.2021 року спостерігались перші особини після зими.

01.06.2020 року було знайдено гніздо на похилому клені над водою біля ставу. Гніздо було розташоване на висоті 5 м на стовбурі дерева. Хоча гніздо було порожнє, пара птахів при дослідженні гнізда голосно кричали та підлітали до гнізда.

Зеленяк – *Cloris cloris*

Звичайний гніздовий перелітний іноді зимуючий вид Сумщини. [4, 11] і району досліджень.

Ми спостерігали лише 1 раз 18.05.2019 року пару птахів, які сиділи на верхівці старої яблуні у садку по вулиці Польовій .

Чиж – *Spinus spinus*

Звичайний пролітний, зимуючий птах області. Нечисленний мешканець мішаних лісів півночі Сумщини [5, 12].

В районі досліджень рідкісний залітний зимуючий вид.

13.02.2021 року біля подвір'я на вулиці Польовій було знайдено тіло замерзлого птаха.

Коноплянка – *Acanthis cannabina*

Звичайний гніздовий, кочуючий, частково зимуючий птах області [5, 12] та району досліджень.

Мешкає на галявинах поблизу полів, по чагарниках у садах і на городах. Гніздо вибудовує на кущах, у заростях бур'янів тощо. Восени і взимку зграйки коноплянок кочують по полях, пустирях, городах. Їжа – насіння і комахи.

30.03. 2020 року зграйка з 7 особин перелітали з куща на кущ у вершині ставу «Сухий».

20.04.2020 року спостерігали самця у шлюбному оперенні на старому кладовищі, який співав сидячи на верхівці яблуні.

09.03.2021 року зграя з 12 особин харчувалася на автомобільній дорозі біля села Тучне і одну з них збив автомобіль.

Чечітка звичайна – *Acanthis flammea*

Звичайний зимуючий птах Сумщини [5, 12] і в районі досліджень

В період 4-11.02. 2019 р. ми неодноразово спостерігали зграю птахів із 8 особин в заростях вільхи біля ставу «Чисті води». Чечітки жилилися насінням хмелю і вільхи.

Снігур – *Pyrrhula pyrrhula*

Звичайний зимуючий птах області [5, 12] і району досліджень.

03.11.2019 року та 25.10.2020 спостерігався приліт птахів на зимівлю.

Птахи кочували зграйками із 3-5 особин до кінця березня. Останніх птахів ми бачили 26.03.2020 р. і 29.03.2021 р.

Родина Вівсянкові – *Emberizidae*

Вівсянка звичайна – *Emberiza citrinella*.

Звичайний осілий, частково зимуючий птах на Сумщині [5, 12] та району досліджень.

Перші особини прилетіли 05.03.2020 р.

Пара птахів спостерігалася у покинутому садку і було чути спів самця. Проте у густих заростях бур'яну гніздо не було знайдено. Ця пара вівсянок трималася покинутого дворища до кінця жовтня. 30.03.2020 року спостерігалось 11 особин в прибережній зоні ставу «Чисті води», того ж дня у балці «Сухий яр» спостерігали 8 особин, які зграєю втікали від великої пожежі у балці. З настанням морозів птахів у селі не спостерігалось.

В 2020/2021 роках, в осінньо-зимовий період зграї птахів кочували на території села.

04.12.2020 року зграя птахів з 12 особин жилилися на посівах озимої пшениці у полі.

16.01.2021 року зграя з 6 птахів прилетіли в село до годівниць. Разом з горобцями та синицями їли насіння проса та подрібнене зерно пшениці та ячменю.

11.03.2021 року розпочалися шлюбні пісні вівсянок звичайних.

Вівсянка садова – *Emberiza hortulana*

Нечисельний гніздовий перелітний птах області [5, 12] та району досліджень.

30.03.2020 року зустрінуто пара птахів на порослих бур'яном та поодинокими кущами бузини руїнах ферми. 13.07.2020 року знову в цьому місці співав самець. 10.08.2020 року тут спостерігали виводок із 5 пташенят.

РОЗДІЛ 5

ВИКОРИСТАННЯ МАТЕРІАЛІВ РОБОТИ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ БІОЛОГІЇ

Матеріали дипломної роботи можуть бути використані в роботі вчителів біології при проведенні занять на уроках Біології 6, 7, 9, 10 і 11 класів.

На уроках Біології 6 класу матеріали дипломної роботи можуть бути використані в наступних темах.

В темі «Насінина. Плід. Способи поширення» – поширення насіння птахами – орнітохорія.

На уроках Біології 7 класу матеріали дипломної роботи можуть бути використані в наступних темах.

В темі «Птахи» – надаються дані про видовий склад птахів району досліджень.

В темі «Живлення тварин» – надаються дані про живлення різних груп птахів району досліджень.

В темі «Покриви тіла тварин» – розповідається про покриви птахів, типи пір'я і їх видозмінення.

В темі «Нервова система, її значення і розвиток у різних тварин» – розповідається про особливості будови головного мозку птахів і про їх складну поведінку.

В темі «Розмноження та його значення, форми розмноження тварин» – розповідається про особливості розмноження птахів, репродуктивну поведінку (шлюбні співи, шлюбні ритуали, залицяння), відкладання яєць і їх розвиток.

В темі «Поведінка тварин у природі та методи її вивчення» – розповідається про поведінку птахів у природі та методи вивчення поведінки птахів.

В темі «Форми поведінки тварин» – розповідається про різні форми поведінки птахів у природі (репродуктивну, агресивну, територіальну, кормодобувну).

В темі «Репродуктивна поведінка тварин» – розповідається про різні форми репродуктивної поведінки птахів – залицяння самців до самок, бійки між самцями, особливості запліднення, турботу про пташенят.

В темі «Територіальна поведінка тварин» – розповідається про територіальну поведінку птахів – захист своєї індивідуальної території, методи маркування своєї території.

В темі «Комунікація тварин» – розповідається про звукову комунікацію у птахів.

В темі «Організми та середовища існування» – розповідається про різноманітні місця мешкання птахів і про умови, необхідні для існування різних видів птахів.

В темі «Ланцюги живлення і потоки енергії в екосистемах» – розповідається про роль, яку відіграють птахи в різних екосистемах.

В темі «Співіснування організмів в угрупованнях. Вплив людини та її діяльності на організми») – розповідається про різні форми відносин птахів із різними видами безхребетних і хребетних тварин.

На уроках біології у 9 класі матеріали дипломної роботи можуть бути використані в наступних темах.

В темі «Харчові зв'язки. Потоки енергії в екосистемах» – розповідається про харчові зв'язки птахів з іншими безхребетними і хребетними тваринами.

В темі «Біотичні, абіотичні та антропогенні екологічні фактори» – розповідається про вплив біотичних, абіотичних і антропогенних факторів на птахів.

В темі «Стабільність екосистем і причини її порушення» – розповідається про різні екосистеми, де мешкають птахи, і про фактори, які спричиняють до

порушень їх стану і як знищення певних видів птахів впливає на стабільність екосистем.

На уроках біології і екології в 10 класі матеріали дипломної роботи можуть бути використані в наступних темах.

Тема «Процеси регенерації у різних груп еукаріотів» – розповідається про відростання видраного пір'я у птахів.

На уроках біології і екології в 11 класі матеріали дипломної роботи можуть бути використані в наступних темах.

Тема «Екологічна ніша як наслідок адаптацій до існування в екосистемі» – розповідається про різні екологічні ніші, які займають близькоспоріднені види птахів.

Тема «Способи терморегуляції організмів» – розповідається про поведінкові механізми терморегуляції птахів (сонячні ванни) та способи уникання низьких температур у різних птахів у зимовий період.

Тема «Антропоічний вплив на біорізноманіття» – розповідається про результати антропоічного впливу на біорізноманіття птахів.

ВИСНОВКИ

1. В районі досліджень спостерігалось 51 вид горобцеподібних птахів. Серед них 43 гніздових види (з них 12 осілих), 1 пролітний, 3 залітних і 4 зимуючих види.

2. Із них 31 вид занесено до II додатку Бернської конвенції, 4 види – до регіонального червоного списку (сорокопуд чорнолобий, снігур, чиж, вівсянка садова) і 2 види – до Червоної книги України (сорокопуд сірий та синиця біла).

3. Серед гніздових птахів 2 види лаштує свої гнізда серед стебел очерету, 2 – серед стебел трави, 15 видів – на гілках дерев, 8 – в дуплах і під корою, 3 види – в різноманітних нішах і напівдуплах, 10 видів лаштують гнізда на землі, 6 видів – на будівлях людини, 1 вид – в норах.

4. Серед осілих гніздових видів птахів за чисельністю домінує горобець польовий, серед птахів відвідувачів переважають чикотні.

5. Серед птахів, які прилітають зимувати найчисельнішим є омелюх, снігур, а найменш чисельними чечітка звичайна, сорокопуд сірий та чиж.

6. На будівлях людини гніздяться 8 видів, в прибережних зонах та водно-болотних угіддях – 6 видів, у зелених насадженнях – 25 видів, полях – 2 види.

7. Серед птахів, які гніздяться на будівлях, по чисельності переважають горобці хатні, в зелених насадженнях – шпаки, на полях – жайворонки польові, в прибережних зонах та водно-болотних угіддях – плиски жовті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Волчанецкий И.Б. Заметки об орнитофауне Сумской области // Тр. НИИ биологии и биол. ф-та. Уч. зап. ХГУ. 32. № 130. 1962. С. 123-125.
2. Книш М. П. Фенологія весняної міграції птахів у лісостеповій частині Сумської області за даними спостережень 1967–2006 рр. // Авіфауна України, 2006. № 3. С. 77-92.
3. Книш М.П. Птахи околиць біологічного стаціонару «Вакалівщина» // Вакалівщина: До 30-річчя біологічного стаціонару Сумського педінституту. Суми, 1998. С. 99-120.
4. Книш М.П. Фауна та населення птахів степових ділянок заповідника «Михайлівська цілина» // Проблеми збереження ландшафтного, ценотичного та видового різноманіття басейну Дніпра. Зб. наук. праць. До 75-річчя заповідника «Михайлівська цілина». Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2003. С. 164-172.
5. Книш М.П., Грищенко В.М. Розуміючи – оберігай: тваринний світ Сумщини: навчально-методичний посібник. Суми: Університетська книга, 2010. 236 с.
6. Книш М.П., Скляр О.Ю. Спостереження «червонокнижних» видів хребетних тварин у зоні діяльності Гетьманського НПП у 2010–2015 рр. // Актуальні проблеми дослідження довкілля. Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2015. № 1. С. 59-63.
7. Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування у Європі (Берн, 1979 рік). Додаток II: Види тварин, що підлягають особливій охороні. Київ: Мінекобезпеки України, 1998. 76 с.
8. Лебедь Е.А., Мерзликин И.Р. Редкие и залетные гидрофильные птицы р. Ворсклы // Птицы бас. Сев. Донца. Харьков. 1996. 3. С. 33-35.
9. Лебедь Е.А., Мерзликин И.Р. Потери и обретения в гнездовой орнитофауне бассейна средней Ворсклы // Природничі науки. Суми: СумДПУ, 2004. С. 3-9.

10. Лебедь Е.А., Мерзликин И.Р., Хоменко С.В. Заметки о птицах Михайловской целины (позднелетний аспект) // Проблемы збереження ландшафтного, ценотичного та видового різноманіття басейну Дніпра. Зб. наук. праць. До 75-річчя заповідника «Михайлівська цілина». Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2003. С. 164-172.
11. Лебедь Е.А., Хоменко С.В., Мерзликин И.Р. Черная казарка (*Branta bernica*) на северо-востоке Украины // Вестник зоологии, 1993. №3. С. 88.
12. Матвиенко М.Е. Очерки распространения и экологии птиц Сумской области (60-е годы XX ст.). Суми: Университетская книга. 2009. 210 с.
13. Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії. «Тучне (Білопільський район)» URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B5_\(%D0%91%D1%96%D0%BB%D0%BE%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%80%D0%B0%D0%B9%D0%BE%D0%BD\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B5_(%D0%91%D1%96%D0%BB%D0%BE%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%80%D0%B0%D0%B9%D0%BE%D0%BD))
14. Мерзлікін І. Р., Піддубина М. Г. Орнітофауна «Михайлівської цілини» та історія її вивчення // Проблеми збереження, відтворення і стабілізації степових екосистем. Мат-ли міжнародної наук. конф. Маріуполь: Рената, 2011. С. 83-88.
15. Мерзликин И.Р., Поддубина Н.Г. Новые гнездящиеся виды птиц заповедника «Михайловская целина» // Беркут, 2015. 24, № 1. С. 75.
16. Мерзлікін І., Зубатов Ю. Весняно-літні зустрічі сірого сорокопуда *Lanius excubitor* на півдні Сумської області (північно-східна Україна) // Мат-ли міжнар. зоол. конф. Фауна України на межі XX-XXI ст. Стан і біорізноманіття екосистем природоохоронних територій. Львів: СПОЛОМ, 2019. – С. 119-121.
17. Мерзликин И.Р., Кузьменко В.Ю. Об использовании обыкновенным поползнем мыла для обмазывания летков // Беркут, 2009. – Т. 18. – Вып. 1-2. – С. 213.

18. Михеев А. В. Определитель птичьих гнезд. Учеб. пособие для студентов биол. специальностей пед. ин-тов. М., «Просвещение», 1975. 171 с.
19. Савостьян В.М., Мерзликин И.Р. Новая встреча краснозобой казарки на территории Сумской области // Беркут, 2008. 17. № 1-2. С. 4.
20. Офіційний сайт Сумської обласної ради. Додаток 1. «Перелік видів рослин, тварин і грибів, що підлягають особливій охороні на території Сумської області» до рішення Сумської обласної ради шостого скликання від 18.11.2011 р. URL: <http://sorada.gov.ua/dokumenty-oblrady/6-sklykannja/category/67-rishennja-11-sesiji.html>. (дата звернення 17.04.2020)
21. Скляр О.Ю., Книш М.П. Нові дані по рідкісних і маловивчених видах птахів Гетьманського національного природного парку та його околиць (Сумська область) // Беркут, 2016. 25. № 1. С. 15-24.
22. Сомов Н.Н. Орнитологическая фауна Харьковской губернии. Харьков, 1897. Тип. А. Дарре. 680 с.
23. Сурело Т.В. Попередні дані про зимову орнітофауну с. Тучне (Білопільський р-н Сумської області) // Теоретичні та прикладні аспекти досліджень з біології, географії та хімії : матеріали III Всеукраїнської наукової конференції студентів та молодих учених, м. Суми, 30 квітня 2020 р. Суми: ФОП Цьома С. П., 2020. – С. 49-55.
24. Сурело Т.В. Птахи водойм і прибережних зон села Тучне та його околиць (Білопільський район Сумської області) // Зб. мат-ли I Всеук. заочної наук. конф., присвяченої 90-річчю заснування природничо-географічного факультету сумського державного педагогічного університету ім. А.С. Макаренка. Суми: СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2020. С. 28-31.
25. Червона книга України. Тваринний світ. За редакцією чл.-кор. НАН України І. Акімова. Київ: «Глобалконсалтинг», 2009. 486 с.